

TÜRK TÖRESİNİN TÜRK DEVLET FELSEFESİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Investigation on the Effects of Turkish Moral Laws
on Turkish State Philosophy

Alper İPLİKÇİ

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
alperiplikci@hotmail.com

Özet

Devlet, bir toplumu yöneten, o topluma kanunlar koyan, iç ve dış siyaseti belirleyen en kapsayıcı kurumdur. Bu kurumun birleştirici ve bütünleştirici bir niteliği bulunmaktadır. Türk tarihine bakıldığı zaman, Türklerde devlet, son derece önem verilen bir yapıdır. Bu yapı kurulurken, belli bir devlet felsefesi geleneğine göre kurulur. Türk devlet felsefesi üzerinde de Türklerin çok eski zamanlarından beri var olan Türk töresinin çok büyük etkisi vardır. Çalışmamızda bu etki irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Töre, devlet, düzen, kanun.

Abstract

The state is the most inclusive institution that governs a society, sets its laws, and determines internal and external politics. There is a unifying and integrative character of this institution. When we look at Turkish history, the state is a very important structure in Turks. While this structure is established, it is established according to a certain state philosophical tradition. On the Turkish state philosophy, there is a great effect of the Turkish moral laws, which have existed since the ancient times of the Turks. This effect will be examined in our work.

Keywords: Moral laws, state, order, law.

1. Giriş

İnsanın sosyal bir varlık olduğu bilinen bir gerçektir. Tarih boyunca insanlar, bir araya gelerek çeşitli gruplar kurmuşlar, topluluklar halinde yaşamışlardır. Bu topluluklarda kan bağı, dil, din, vs. ortak unsurlar bulunur. Bu unsurlar, insan toplulukları için birleştirici unsurlardır. Ancak bu unsurlarla birlikte bir toplumu bir arada tutmak için, onu belli kurallar çerçevesinde tasarlamak ve yönetmek için devlet gereklidir. Devlet, bir milletin düzenini kurarak onun devamını sağlayan en temel yapıdır.

Devlet ve toplumun birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar uygun bir şekilde yerine getirilirse toplumda barış, huzur, refah, güvenlik sağlanır. Ayrıca iç siyasetiyle güçlü olabilmiş bir devlet ve toplum, dış siyasette de güçlü olur ve varlığını koruyabilir. Bunun için de gerekli olan şey, siyaseti belirleyecek olan devlet felsefesidir. Benimsenmiş olan devlet felsefesi, bir toplumun nasıl yönetileceği, nasıl yasalar belirleneceği, insanlar arası ilişkilerin nasıl düzenleneceği, adaletin nasıl sağlanacağını belirler. Bu nedenle topluma uygun bir devlet felsefesi belirlenerek düzen buna göre sağlanmalıdır. Aksi takdirde kalıcı, güçlü bir devlet kurulamaz ve neticesinde de devlet ve ona bağlı olan millet dağılır.

Türk devlet felsefesi de tarih boyunca Türk devletlerinin siyasetlerini belirlemiş, yönetimin nasıl sağlanması gerektiğini göstermiş, yasaların oluşturulmasını sağlamıştır. Uygun ve doğru bir devlet felsefesi benimsendiği takdirde Türk toplulukları refaha ulaşmış, içerde ve dışarda güçlü olabilmişlerdir. Ancak benimsenmesi gereken devlet felsefesinden koptukları takdirde, Türk toplulukları güçlerini yitirmiş ve kötü sonuçlarla karşılaşmışlardır. Türk toplulukları için uygun bir devlet felsefesinin kökenleri, Türklerin çok eski zamanlarına dayanmaktadır. Türk geleneği, örfü, âdeti, Türk toplumunun geçmişten beri gelen kendi özelliklerini barındırır. Türk töresi de Türklerin söz konusu kendilerine ait özelliklerini kapsayan bir niteliğe sahiptir ve bu bağlamda Türk'ün özüne uygun bir şekilde devlet felsefesini, yasayı, toplumsal düzeni, ahlaki davranışları belirleyen kurallardan meydana gelir. Türk

devlet felsefesi geleneği de özellikle çok eski zamanlardan gelen Türk töresine riayet etmeyi kendi programı haline getirmiştir. Töre, devletin kurulmasını, devamlılığını sağlamasını, doğru yönetimi gerçekleştirmesini, adalete, güce ve refaha ulaşmasını sağlayan en temel unsurdur. Bu nedenle Türk töresi, esasen Türk devlet felsefesinin temel dayanağıdır.

2. Töre Nedir?

Töre, törü kelimesinden gelir. Bu kelimedede ü/e değişmesi olmuştur. Kelime anlamı olarak töre/törü; nizam, görenek, adet anlamına gelir (Kaşgarlı Mahmut 2016: 88). “Töre/tora: usul, kaide, kanun, nizam, adet, yasa (yasak), edep, adalet, tüzükle ilgili demektir... Töre bir toplulukça benimsenmiş, yerleşmiş, hareket ve yaşama şekillerinin (hayat tarzının) kaidelerinin görenek ve geleneklerin, müesseseseleşmiş alışkanlıkların, tutulan yolların bütünlüğüdür.” (Çimen 2008: 89). Ziya Gökalp törenin, hem yazılı yasaları, hem de yazısız uygulamaları kapsadığını söyler. Hukuksal töreler dışında dini ve ahlaki töreler de vardır. Bu bağlamda Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan kuralların bütünüdür. Ayrıca Gökalp, Türk kelimesinin töreli anlamına gelebileceğini, dolayısıyla töre kelimesinden türemiş olabileceğini belirtir (Gökalp 2017: 21).

Töreler, normlar ve değerler, bir toplumda insan ilişkilerini düzenleyen toplumsal kontrol mekanizmalarıdır. Töre ve bunun yanı sıra diğer ruhsal ve bedensel etkenler, sosyolojik ve psikolojik etkenlerle birlikte diğer doğal faktörler bir toplumun örfünü, âdetini, geleneğini, milli kültürünü oluştururlar. Bu etkenler milletlerin birbirlerinden ayrılmasına, kendi milli karakterlerini oluşturmalarına neden olur (Çimen 2008: 88). İslamiyet öncesi Türkler de kendilerini diğer toplumlardan dil ve din açısından ayırmışlardır. Ancak eski Türklere, aynı dili konuşsa da farklı dini ve töreyi benimsemiş olanlara da tat (yani kâfir) denilmiş ve kendilerinden ayrı tutulmuştur (Gökalp 2017: 22, 23). Bu bağlamda töre, bir toplumun kendi benliğinin ifadesidir.

Değer, kişilerin ve toplumun davranışlarını belirleyen, onlara yön veren ilkelerdir. Bunlar tarihi, kültürel, toplumsal ve iktisadi birçok etkene bağlı oluşurlar. Toplumlar ve kişiler, eylemlerini ve tercihlerini değerlere göre gerçekleştirir ve yönlendirirler. Bu bağlamda bir şeyin iyi veya kötü olması, saygıdeğer olması veya olmaması değerler vasıtasıyla belirlenir. Söz konusu değerler, topluma bir ideal kazandırır ve onun bu ideal doğrultusunda hareket etmesini sağlar. Bir toplumun idealinin olması, o toplumun kendini var etmesi ve geleceğe doğru ilerletmesi için olmazsa olmazdır. Türk toplumlarına da bakıldığında zaman, eski Türk toplumlarında, yazılı kuralların oluşturulmasının öncesinden beri var olan, toplumsal ilişkileri ve insan davranışlarını düzenleyen değerler törelerdir (Çimen 2008: 88-89). Göktürklerde, Karahanlılarda ve Selçuklular döneminde Türk töresi kanun ve nizam için kullanılmıştır. Oğuz Töresi, Selçuklu hanedanı zamanında Anadolu'da geçerli olmuştur. Töre kuralları Sultan Sancar döneminde de uygulanmıştır. Osmanlı belgelerinde Kayı Boyu'nun, eski zamanlardan beri geçerli olan Oğuz Han yasalarını, Türkistan büyüklerinin emirname ve kanunlarını koruduğu geçmektedir (Çimen 2008: 103-104). Böylece Selçuklular ve ilk Osmanlılar dönemlerinde eskiden beri gelen uygulamalara Oğuz Töresi denmiştir. Ancak töre, Oğuz uygulamalarından ibaret değildir. Orhun Kitabelerinde de bu kelime geçmektedir (Gökalp 2017: 19). Buna göre törenin kadim zamanlardan beri Türkler üzerinde düzenleyici rolünün olduğu söylenebilir.

Türklerin eski kültürü, yaşamış oldukları coğrafyadan dolayı bozkır kültürüdür (Kaşgarlı Mahmut 2016: 21). Eski Türklerde törenin kaynağı, Türk dini diye nitelendirilebilen eski inanç ve görüşlerdir. Bunlar toplum hayatını düzenleyen hukuk normlarıdır. Töre hem devleti, hem de devlet dışındaki toplum kurallarını düzenlemiş, toplumun temeli olarak kabul edilmiştir (Çimen 2008: 92-93). Türkler her ne kadar İslamiyet'i kabul ederek yeni bir medeniyete girmişlerse de eski kültürlerini de korumuşlardır (Kaşgarlı Mahmut 2016: 26). Dolayısıyla törenin Türkler için

koymuş olduğu kurallar uzun zamandan beri geçerliliğini korumuştur.

3. Türk Töresinin Türk Devlet Felsefesi Üzerine Etkisi

Türklük felsefesi, özellikle atasözlerinde vücut bulmuştur. İnsanla, doğayla, ahlakla, güzellikle, yer ve zamanla, hareketle ilgili birçok düşünüş biçimi atasözlerinde ifade edilmektedir. Böylece Türklerin birçok atasözü, farklı farklı felsefi problemlere yönelik bakış açılarını ortaya koyar. Özellikle atasözleriyle ifadesini bulmuş Türk felsefesinin temelinde de Türk mitolojisi, örf ve âdetler, gelenek ve görenekler, töre sistemi bulunmaktadır. Bunlar Türk felsefesinin kaynaklarıdır (Nerimanoğlu 2011: 182). Türk devlet felsefesinin en eski kaynakları da Göktürk ve Uygur Kitabeleridir. Bu kitabelerde Türk devletinin niteliği, önemi, iktidar kaynağı ve yöneticilerle onların özellikleri gibi bilgilerin yanı sıra, Türk devletinin yalnızca töreyle yaşayabileceğine yönelik bilgiler de bulunmaktadır (Niyazi 2017: 23). Eski yazıtlardaki bu vurgu, Türk devlet felsefesinde törenin önemini belirtir.

Divan-ü Lügat'üt Türk'te şu atasözü geçmektedir: “*El kaldı törü kalmas./El kaldı, töre kalmaz (ülke bırakılsa bile töre bırakılmaz).*” (Kaşgarlı Mahmut 2016: 120, 121). Ziya Gökalp, bu esere atıfta bulunarak, “il bırakılır, törü bırakılmaz.” ifadesinin, eski Türklerde devlet veya ülke bırakılsa bile törenin asla terk edilemeyeceğini vurguladığını belirtir. Gökalp çoğunlukla eski metinlerde töre kelimesinin il, yani devlet kelimesiyle birlikte kullanıldığını söyler. Burada töre, devletteki yasa anlamındadır (Gökalp 2017: 21). Töre, Türklerin yazısız hukuk kurallarıdır ve Türklükle yaşittir. Töre, insan davranışlarını, toplumsal ilişkileri düzenlerken, yöneticilerle toplum arasındaki ilişkileri, görevleri ve hakları da belirler. Orhun Kitabelerinde birçok yerde töre ve il kelimelerinin birlikte, il töresi şeklinde geçmesi; devletin, vatanın, milletin töresini ifade eder. Devlet, gücünü töreden alır. Devlet düzenini töre sağlar. Devlet veya ülkenin bırakılsa bile törenin asla bırakılamayacak olmasının nedeni, törenin kaybedilmesi durumunda devletin de ülkenin de

zaten kaybedilecek olmasıdır. Devletin kuruluşunu da töre belirler. Törenin düzeniyle devlet gücü oluşur. Böylece devletin var olması, devamlılığını sağlaması töre sayesinde. Millet devletine bağlanmasını sağlayan şey de töredir. Töre, milletin, devletin düzenine göre yaşamasını sağlar. Eğer Türk milleti töresini kaybederse, devletini de liderini de kaybeder (Çimen 2008: 89, 90). Millet olabilmek, milleti devam ettirebilmek için devletin olması gerekir. Bir halk topluluğu eğer devletini milli kültür üzerine kurarsa millet olur. Devlet ve ona hayat veren zihniyetin en önemli temellerinden biri, Türk töresidir. Türk töresi, tarihin çok eski dönemlerine kadar gitmekte ve İslam öncesi Türk hayatının birçok unsurunu barındırmaktadır (Çiftçi vd. 2008: 34-35). Töre, Türk devletinin kurucu unsurudur.

Eski Türklerde il dini, bir devlet dini olarak ortaya çıkmıştır. İl dini meydana geldiği zaman Türklerde millet vicdanı güçlenmiştir. Böylece milletin vicdanı ön plana geçerken, soyların kendi özel vicdanları ikinci planda kalarak sessizleşmiştir. Bir halkın soyları ve aşiretleri arasında kan dökülmemesine dayalı bir barış ülküsü ortaya çıkmaya başlayınca il dini de kendi kendine oluşmuştur (Gökalp 2017: 82). Bu bağlamda il kelimesi hem devlet, hem de barış anlamlarına gelir. Bu kelimenin barış ve devlet anlamlarına gelmesi, eski Türklerde barışın ve devletin birbirlerine ne kadar bağlı olduğunun göstergesidir. Devlet tesis olduğu zaman yağma kuralları ortadan kalkar, herkesin kendi hakkını aramaya başlaması gibi bir durum söz konusu olmaz (Niyazi 2017: 25). Toplumsal barış, devlet ile aynı anda meydana gelir. Bir toplulukta çatışma ve kan davası varsa, orada devlet meydana gelmemiştir. Devlet otoritesi meydana gelince, artık çatışmalar ortadan kalkar, özel olarak hak arama yollarına gerek kalmaz. Bu bağlamda eski Türklerde il, hem bir din, hem devlet, hem de barışçılık ahlâkı şeklinde ortaya çıkmıştır (Gökalp 2017: 83). *Divan-ı Lügat'it Türk'te* şöyle bir atasözü geçer: “*Küç eldin kirse törü tönlükten çıkar./Zorbalık kapıdan girse, töre bacadan çıkar.*” (Kaşgarlı Mahmut 2016: 124, 125). Dolayısıyla eski Hunlardan beri il, toprağını ve

halkını töreye uygun şekilde muhafaza eden, içerde barışı tesis eden bir oluşumdur (Niyazi 2017: 26). Devletin toplumsal düzeni sağlaması, barışı tesis etmesi, topluluk içerisindeki sorunları çözebilmesi, töre ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Barış, devletin töreye uygun davranmasıyla sağlanabilir.

Kutsal bozkır geleneğine geniş anlamda töre denilmiştir. Büyük bir Türk devleti kurmuş olan Türk büyükleri, kendi tecrübe ve inançlarına göre töreler kurmuşlardır. Sonra gelen hakanlar da (Göktürk hakanları) atalarının kurdukları törelere göre devleti yönetmişlerdir ve buna da mecburdurlar. Töreye uygun yönetim olmadığı takdirde düzen bozulur ve devlet, varlığını devam ettiremez. Çünkü varlık sebebi ortadan kalkmıştır (Çimen 2008: 92). *Divan-ı Lügat'it Türk'te* geçen şu atasözü, atalardan gelen şeylerin ne kadar önemli olduğunu vurgular: “*Kal savı kalmas kağıl bağı yazılmaz./Yaşlı sözü atılmaz, kağıl bağı çözülmez.*” (Kaşgarlı Mahmut 2016: 122, 123). Böylece atalardan gelen törenin devam ettirilmesi, Türk devlet felsefesi geleneğinde büyük önem taşır.

Halkın soyları ve aşiretleri arasında kan dökülmemesine dayalı olan barış idealini ilk duyana eski Türklerde Tanrı Kutu unvanı verilmiştir ve bu kişi barış dinini tesis etmeyle ve bunu benimseyen devlet teşkilatını kurmayla yükümlüdür. Bu şekilde eski Türk hükümdarlarına da Tanrı Kutu adı verilmiştir. Eski Türk inancına göre Hakan kavme Tanrı tarafından gönderilmiştir (Gökalp 2017: 82-83). Eski Türk devlet geleneğinde töre, ilahi kaynaklı yönetimden (kuttan) ayrı olamazdı ve her devlet kuran Kağan muhakkak bir töre koymuştur. Töresiz bir devletin varlığı, mümkün olamazdı (Çimen 2008: 105). Hakan ya da diğer adıyla il-beyi, devletin yönetimini gerçekleştirir, askeriyeyi tayin ve idare eder, gerekli durumlarda da danışma meclisiyle görüşmelerde bulunarak törede değişiklik yapardı (Niyazi 2017: 32). Bu da gösteriyor ki töre, değişmez kalıplar biçiminde değildir. Töre, zamana ve şartlara uygun olarak yeniliklere açıktır. Bu bağlamda Türk hükümdarlar da dönem şartlarına uygun olarak, meclislerin de onayını almak suretiyle töreye yeni hükümler getirmişlerdir. Anayasa niteliğindeki

törelere her ne kadar değişim göstermiş olsa da adalet, eşitlik, iyilik ve insanlık ilkeleri kesinlikle korunmalıdır (Çimen 2008: 100). Töre, bu özelliğiyle dinamik bir nitelik barındırır. Hem geleneksel törenin ana çatısını korumak, hem de geliştirmek gibi bir olanak, mevcut şartlara göre uyumlu olabilmeyi sağlamıştır.

Eski dönemlerde Türklerin düşmanı olan Çinliler, Türklerin töreleriyle ilgili yapılarını ve inanışlarını bildikleri için, Türklerin yurdunu yok etmek yerine onların töresini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Çünkü Türk töresi, toplumu yöneten ve yaşatan tek etkidir (Çimen 2008: 92). Gökalp'in anlattığına göre, Türk hükümdarına Çinli bir prenses getiren Çinli sefir, Türkleri sevdiği için Türk sarayında kalmıştır. Ancak Türklerin Çinlileri taklit etmeye başladıklarını görünce, onları uyarmıştır. Bu dönemdeki Türkler, milli birlik sayesinde zaferler kazanmış ve zenginleşmişlerdir. Ancak Çin modaları Türklerin arasına yavaş yavaş girmeye başlamıştı. Bu nedenle Çinli sefir, Türklerin, Çinlilerin âdetlerine uymaları durumunda, onların kültürlerine alışacakları için bir gün onların hâkimiyeti altına girmek, Türkler için olağan bir şey gibi gelecektir. Böylece Çinli sefir, aslında Türklerin kendi törelerinden ayrılmamaları gerektiğini öğütlemiştir. Çünkü atalarını güçlü kılan bu törelerdi (Gökalp 2017: 26). Orhun Abidelerinde şu ifadeler geçmektedir:

“Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırdı, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.” (Ergin 2016: 37).

Eski Türklerde en çok önem verilen şey, kültürün korunmasıdır. Çin'den medeniyete dair şeyleri almak için kabileler gönderilmesine sıcak bakılmış, fakat Çin'e giderek kendi benliğinin kaybedilmemesi, milli Türk kültürünün yitirilmemesi gerektiği öğütlenmiştir (Gökalp 2017: 28). Orhun Abidelerinde bununla ilgili şu ifadeler yer alır:

“O yere doğru gidersen, Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafilе gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.” (Ergin 2016: 37).

Bu bakış açısı da gösteriyor ki, Türk devlet felsefesi geleneğine göre, savaşla kaybedilmeyen güç, kültürün, törenin elden gitmesiyle çok rahatlıkla yitirilebilir. Bu nedenle öncelikli olarak korunması gereken şey töredir ve devlet felsefesi de buna göre biçimlenmiştir.

Ziya Gökalp, geleneksel Türk düşüncesinin, Türk töresinin Türk devlet felsefesi ve yapılanması üzerindeki etkileriyle ilgili örnekler vermiştir. Bunlardan biri şudur:

“Milattan 199 sene evvel Hiyungnu (Hun) Türk devletinin hükümdarı Mete, Çin imparatorunun karargâhını dört yüz bin süvari askerle muhasara etti. Mete bu askeri, dört livaya (tugaya) taksim etmişti. Her biri dört cihetten birine ikame edilmiş (kurulmuş) olan bu dört süvari livası, Türk mantığına tevfikan (uygun olarak) teşkil edilmişti (oluşturulmuştu):

Şark cihetindeki süvarilerin atları: Gök (Bakla kırı)

Çenup cihetindeki süvarilerin atları: Kula (Açık sarı)

Garp cihetindeki süvarilerin atları: Kır (Beyaz)

Şimal cihetindeki süvarilerin atları: Yağız (Siyah) renklerinde olmak üzere intihap edilmişlerdi (seçilmişlerdi).” (Gökalp 2017: 41).

Gökalp, yukarıdaki örnekte Türklerin geleneksel dörtlü sınıflandırma mantığının, onların askeri ve siyasi düzenlemeleri üzerinde ne kadar etkili olduğunu vurgulamıştır. Burada Türk töresinin devlet felsefesini ne düzeyde etkilediği, söz konusu örnek vasıtasıyla görülebilmektedir. Ayrıca Gökalp, bu dörtlü sınıflandırmanın başka yerlerde de görüldüğünü ifade eder. Ona göre *Kutadgu Bilig*, konuları adalet, akıl, kudret, itidal olmak üzere dört fasla ayrılmıştır. Adalet, Kün Togdı İlig Han'ı, kudret Ay Toldı Okturuş'u (Hanın veziri), akıl Ögdülmüş'ü (Vezirin oğlu), itidal de Ogdurmuş'u (Vezirin kardeşi) temsil eder. Kitap da bu dört kişinin konuşma ve tartışmalarını içerir. Ayrıca Gökalp'e göre eski Türklerde ordunun düzeni de eski Türk dörtlü tasnifini içermektedir (Gökalp 2017: 42).

“Devlet töreye göre kurulmuş ve töreye göre idare edilmiştir. Devletin ve milletin varlığı ve devamı töre ile mümkündür. Devletini ve töresini terk eden millet yok olmaya mahkûmdur. Milleti refah ve huzur içinde uzun süre yönetmek isteyen yöneticiler halkı zulümden koruyacak doğru yasalar yapmak durumundadırlar. Eğer böyle yaparlarsa halk da mutlu huzurlu olur devlet genişler kalkınır dolayısıyla dünya da düzelir.” (Çimen 2008: 91).

Nihal Atsız şunları söylemiştir: “*Milletlerin temeli ahlâktır. Ordu, bilgi, teşkilât gibi şeyler ahlâktan sonra gelir. Gerek Türk milleti olsun, gerek başka milletler olsun, ahlâkça yüksek oldukları zaman büyümüşler, ahlâk sağlamlıkları bozulduğu zaman da çürüyüp dağılmışlardır... Türk tarihinde geçirilen sarsıntıların baş sebebi de ahlâkın gevşemesidir.*” (Atsız 2017: 55). Türk töresi, her türlü meşakkatli duruma karşı Türklüğün ayakta kalabilmesinin en temel unsurlarından biridir (Çiftçi vd. 2008: 35). Türk ahlâkının en temel kaynaklarından biri de Türk töresidir. Dolayısıyla Türk devlet felsefesi de aynı zamanda Türk töresine uygun bir şekilde hareket ederek, Türk ahlâkına uygun faaliyetler gerçekleştirir. Bundan kopma olduğu zaman ise millet ve devlet geriler ve dağılır.

Türk töresi, aile ve toplum içerisinde belli bir konuma göre yer almayı, hiyerarşik bir düzeni ifade eder. Toplum içerisindeki birçok düzen; evlenme, misafir ağırlama, düğün, yeme-içme vs. töre tarafından belirlenir. Toplum içerisindeki insanların birbirlerine karşı tavırları, birbirlerine karşı saygı göstermeleri töre ile olur. Eski Türklerde devlet töresinin temelini de aile töresi meydana getirir (Çimen 2008: 93). Türklerde devlet çok önemlidir. Hind-Avrupalı yerleşik kültürler “baba” sıfatını vatanlarına vermişlerdir. Türkler ise bu sıfatı devlete vermişlerdir. Hind-Avrupalılar yerleşik bir hayata sahipken Türklerde göçebe yapı söz konusudur. Bu nedenle Türklerde devlet, topraktan daha önemlidir ve “devlet baba” hâline gelmiştir. Türk milleti, devletini de kendi töresine uygun bir biçimde kurmuştur. Töre, geçmişten gelen ve geleceğe yön veren bir unsurdur. Türklerde devlet ve töreye verilen değer

aynıdır (Niyazi 2017: 33, 34). Bu bağlamda Türklerde devletin varabilmesi için töre hayati bir konum teşkil eder.

Türk töresinin belli başlı niteliklerine bakılacak olursa, Türk törelerinde ortak olan üç genel özellik; kadın-erkek eşitliği, kahramanlık tutkusu ve insani ilişkilerde mertlik ve dürüstlüğü esas olmasıdır. Törenin anayasa niteliğindeki en temel prensipleri; adalet, iyilik, eşitlik ve insanlıktır. Töreye göre devlet adil olmalı, adalet dağıtmalıdır. Türk töresi akli da ön plânda tutar ve insan ilişkileriyle toplum-devlet arasındaki ilişkilerde orta yolu bulmak için akıl, önemli bir unsurdur. Ayrıca eşitlik esası göz önünde bulundurulurken bir düzen sağlanmalıdır. Türk toplum ve devlet anlayışına göre tüm insanlar hak ve sorumluluklar noktasında eşittir. Türklerde cesaret ve cömertlik de en önemli erdemlerdendir. Bunun dışında milli töreyi ve devleti korumak için bilgi de son derece önemli bir erdemdir. Yöneticilere bilge unvanı verilmiştir ve yönetici eşleri de bu unvana sahip olmuşlardır. Kadınlardan da aynı erdemler beklenmiştir ve eşlerinin yokluğunda kadınlar vekil olabilmişlerdir (Çimen 2008: 95, 99, 100, 103). Türk töresinde adalete verilen önem şöyle bir örnekle daha iyi anlaşılabilir; Karahanlılar'da hakanlar toplumu adalet ve doğruluğa göre yönetirlerdi. Bu durum çok önemsenmiştir. Eğer hakan bunlara uymazsa, onun elinden kişisel bütün malları alınır. Böylece hakanın, kendi şahsi menfaatlerinin değil, devlet ve milletin hizmetinin peşinden koşması sağlanırdı (Kaşgarlı Mahmut 2016: 24). Devletin birçok özelliği içindeki en önemli üç özelliği; güç, adalet ve millete yabancılaşmamaktır (Çiftçi vd. 2008: 35). Bunu sağlayan şey ise Türk töresidir. Törenin özellikleri ve Türk devletlerindeki önemli örnekler, Türklerde törenin, yani yasanın; her şeyin, hakanın bile üstünde olduğunu gösterir. Atsız, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Has Hâcib Balasagunlu Yusuf tarafından XI. yüzyılda yazılan Kutadgu Bilig, “siyaset bilgisi” demektir. “Uğur, bahtiyarlık” demek olan “kut” kelimesini şimdiye kadar “saadet veren ilim” diye boşuna tercüme etmişlerdir. Bu ismin anlamı; koca eserin muhtevasından da

anlaşılacağı üzere siyasetnamedir. Toplumun bahtiyar olması için gerekli şartları saydığı malûm olduğuna göre Türklerin, siyaseti, “toplum bahtiyarlığı bilimi” diye anladıkları ortaya çıkıyor. Nitekim Kutadgu Bilig’den üç asır önce de Bilge Kağan, kardeşi kahraman Kül Tegin için, İçen Kağan da babası Bilge Kağan için diktirdiği ünlü Orkun yazıtlarında, devlet siyaseti olarak zaferler kazandıklarından bahsetmekle beraber, bunların yanı sıra da milleti doyurmak, giydirmek ve çoğaltmayı, yani bahtiyar etmeyi başardıklarını anlatmışlardır.” (Atsız 2017: 107).

Atsız’ın da ifade ettiği gibi *Kutadgu Bilig* ve Orhun Abideleri, Türk devlet felsefesiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu metinlerde töre kelimesi çok yerde geçmekte ve Türk töresinin Türk devlet felsefesi üzerindeki önemli etkisini ortaya koymaktadır. Orhun Abidelerindeki kimi ifadeler şöyledir:

“... beslemiş olan kağanın sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölerək yürüyordun... Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.” (Ergin 2016: 39).

“Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tuttu vermiş, düzenleyi vermiş... pek teşkilatsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili Kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş.” (Ergin 2016: 41).

“Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadının töresince yaratmış, yetiştirmiş.” (Ergin 2016: 45).

“Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış,

dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.” (Ergin 2016: 47).

“... Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti?” (Ergin 2016: 49).

“... On altı yaşında, amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı:...” (Ergin 2016: 53).

“... İli, töreyi çok iyi kazandım...” (Ergin 2016: 81).

Orhun Abidelerindeki bu ifadelerle bakıldığı zaman, ataların, liderin sözünden çıkıldığında, töre terk edildiğinde toplumun felakete sürükleneceği vurgulanmıştır. İl ve törenin sürekli birlikte kullanılmasına dikkat edildiğinde ikisinin nasıl eşdeğer nitelikte olduğu anlaşılabilir. Türk milletinin uygun yönetiminin, onun refahının ve bağımsızlığının töre ile mümkün olduğu anlatılmıştır. Kağanın Tanrı buyruğuyla geldiği ve gelen kağanların Türk töresine göre hareket etmeleri gerektiği, Orhun Abidelerinde özellikle belirtilmiştir.

Türk devlet felsefesiyle ilgili değerli bilgiler veren bir diğer önemli kaynak da Yusuf Has Hacib'in yazmış olduğu *Kutadgu Bilig*'dir. Bu eserde devlet felsefesi noktasında Türk kültürü ile ilgili bilgilerin yanı sıra yönetimde olması gereken şeylerle ilgili tavsiyeler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “töre” kavramı çok yerde geçmektedir ve törenin devlet felsefesinde ne kadar önemli olduğu birçok yerde vurgulanmıştır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“Ajun inçke tegdi tüzüldi törü, törü birle atın kopurdı örü / Dünya asayışe kavuştu ve düzen kuruldu; o adını kanunla yüceltti.” (Yusuf Has Hacib 2008: 108, 109).

“Bilig kimde erse ajun begleri, törü edgü urmuş kişi yigleri / Dünya beylerinden hangisi bilgili olmuşa, iyi töre koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur.” (Yusuf Has Hacib 2008: 130, 131).

“Olardın kalu keldi edgü törü, kumaru turur tegse koprur örü / İyi töre onlardan kalageldi; bu mirastır, kimin eline geçerse onu yükseltir.” (Yusuf Has Hacib 2008: 132, 133).

“Kılıç ursa bıçsa yağı boynını, törü birle tüzse ili budnını / O bunlarla kılıç vurup düşmanın boynunu biçer; ilini ve halkını kanun yoluyla düzene sokar.” (Yusuf Has Hacib 2008: 134, 135).

“Törü tüz yoritıttı bayudı budun, atın edgü kıldı ol edgü özdün / Yasayı doğruluk ile uyguladı ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı.” (Yusuf Has Hacib 2008: 136, 137).

“Basutçı telim bolsa beg emgemez, işi barça itlür törü artamaz / Yardımcı çok olursa, bey zahmet çekmez; onun her işi yoluna girer ve düzen bozulmaz.” (Yusuf Has Hacib 2008: 156, 157).

“İdi edgü beglik takı edgürek, törü ol anı tüz yoritgu kerek / Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan yasadır ve onu doğru uygulamak gerekir.” (Yusuf Has Hacib 2008: 158, 159).

“Kiming devleti baş kötürse örü, kamuğ edgü kılgu budunka törü / Halkın içinde yükselip ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar koymalıdır.” (Yusuf Has Hacib 2008: 174, 175).

“Törü kılsa ilke köni bolsa beg, tilek arzu bulgay bu kolsa kalı / Bey doğru olur ve ülkeye böyle hükmederse, bütün dileklerine kavuşur.” (Yusuf Has Hacib 2008: 222, 223).

“İtildi ili hem tüzüldi törü, ilig devleti boldı künde örü / Memleketi düzenlendi, idaresi düzeldi; hükümdarın mutluluğu günden güne arttı.” (Yusuf Has Hacib 2008: 258, 259).

“Törü tüz yoritgil budunka köni, küning edgü bolgay könilik küni / Halka yasayı doğru ve dürüst uygula ki, kıyamet gününde bahtiyar olasım.” (Yusuf Has Hacib 2008: 310, 311).

“Özüng mengü beglik tilese tuçı, törü kıl budundan kötürgil küçi / Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır.” (Yusuf Has Hacib 2008: 318, 319).

“Törü edgü ur ay törü birgüçi, turu öldi isiz törü urguçı / Ey kanun yapıcı, iyi kanun koy; kötü kanun yapan, hayattayken ölmüş demektir.” (Yusuf Has Hacib 2008: 322, 323).

“Ongardı törü hem toku iç tapug, açıldı tapugdın tilemiş kapug / Kanun, erkân ve iç-hizmeti başarıyla yerine getirdi; bu hizmeti sayesinde, arzu ettiği kapılar kendisine açıldı.” (Yusuf Has Hacib 2008: 350, 351).

“Tüzüldi törü hem itildi ili, ilig inçke tegdi bekip il ulı / Kanunlar koyuldu ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlandı, hükümdar huzura kavuştu.” (Yusuf Has Hacib 2008: 370, 371).

“Bu beglik işin barça begler bilir, törü öngdi kalk yang olardin kelir / Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve düzen, örf ve âdet onlardan gelir.” (Yusuf Has Hacib 2008: 396, 397).

“İki neng turur ilke bağı beki, biri saklık ol bir törü il köki / Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri de kanun; bunlar esastır.” (Yusuf Has Hacib 2008: 408, 409).

“Kayu beg törü birse ilde köni, ilin itti kodtı yaruttı küni / Hangi bey memlekette doğru kanun koyduysa, o memleketini düzenlemiş ve gününü aydınlatmıştır.” (Yusuf Has Hacib 2008: 410, 411).

“Köyer ot turur küç yagusa küyer, törü suv turur aksa ni’met öner... Uzun il yiyeyin tise ay bügü, törü tüz yoritgu budunug kügü... İl artar törü birle itlür ajun, il eksür bu küç birle buzlu ajun... köngül tüzse begler yorıtısa törü, bu beglik buzulmaz turur kiç örü / Zulüm yanan ateştir, yaklaşıyor yakar; kanun sudur; akarsa, nimet yetişir... Ey hakîm, memlekette uzun süre hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın... Kanun ile ülke genişler, dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir, dünya bozulur... Beyler gönüllerini temiz tutup kanunu yürütürlerse, beylik bozulmaz, uzun süre ayakta durur.” (Yusuf Has Hacib 2008: 412, 413).

“Siyaset bile beg tüzür il törü, kara kılkı itlür siyaset körü / Bey memleket ve kanunu siyaset ile düzeltir; halk da hareketini onun siyasetine bakarak düzenler.” (Yusuf Has Hacib 2008: 424, 425).

“Törü tüz yoritting itildi ajun, kim erse küçek ilde körmez közün / Kanunu doğru uyguladın, dünya düzene girdi; hiç kimse memlekette artık bir zorbaya rastlamıyor.” (Yusuf Has Hacib 2008: 564, 565).

“Tapugka eng aşnu törü bilgü öz, yime kılık kılınçı sözi sözke tüz... törü hem toku birle öğren tapug, tapug bilding erse yarudı yüzüng / Hizmet için ilk önce kişi yolu töreyi bilmeli; onun tavrı, hareketi ve sözü teşrifata uygun olmalı... Töre ve usule göre hizmet etmesini öğren; hizmet etmesini bilersen başarılı olursun.” (Yusuf Has Hacib 2008: 696, 697).

“Bu il kün itigi bu begler işi, törü hem toku birle itti kişi / İnsanlar halkın idaresini ve beylerin işini belirli bir töre ve usule göre yürütür.” (Yusuf Has Hacib 2008: 698,699).

“Kamug nengke öngdi törü bar sözi, törü tüz yoritsa yarur er yüzi / Her şeyin usulü, adabı erkânı vardır; usulü tam olarak uygulayan kişinin yüzü güler.” (Yusuf Has Hacib 2008: 788, 789).

Kutadgu Bilig'de daha birçok yerde töre kelimesi geçer ve törenin devlet idaresinde, yönetimde ne kadar önemli olduğunun vurgusu vardır. Bu eserde töre kelimesi; düzen, yasa, nizam, bilgi, adalet, asayiş gibi anlamlarda kullanılmıştır. Törenin olmadığı yerde zulmün olduğu, törenin olduğu yerde ise huzurun, istikrarın olduğu söylenir. Yöneticilerin töreye göre devleti idare etmeleri gerektiği, kalıcı olmanın şartının bu olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla Türk devlet felsefesinin en önemli kaynaklarından biri olan bu eserde Türk devlet felsefesinde törenin ne kadar önemli olduğunun, töreye uygun hareket edildiği zaman başarının elde edildiğinin, törenin terk edilmemesi gerektiğinin vurgusu yapılmıştır.

4. Sonuç

Devlet idaresi altında insanların bir arada yaşayabilmeleri, yasal düzenle mümkündür. Devlet, insanları doğru yasalara göre, adil bir şekilde yönetmelidir. Devletin ve yasanın gereği budur. Yasanın olmadığı yerde keyfi uygulamalar ve zorbalık devreye girer. Böyle olunca da insanlar arasında adalet, eşitlik gibi esaslar gözetilemez. Bu nedenle hukukun üstünlüğü her zaman sağlanmalıdır.

Eski Türk devletlerine bakıldığı zaman onlarda töre, devlet siyasetini ve kanunu ifade etmiştir. Türk devletleri geleneksel Türk töresine göre kurulmuş, ona göre idare edilmiş, ona göre hükümlerde bulunulmuştur. Törenin bu kadar önemsenmesi ve devletin temeline konulması, her gelen hükümdarın da buna riayet etmesinin gerekliliğinin öğütlenmesi, eski Türk devletlerinde hukukun üstünlüğü ilkesinin de ne kadar önemsendiğinin bir göstergesidir. Aynı zamanda töreye uygun bir siyaset geliştirmek, hem toplumu kendi öz kültürüne göre ahlaki bakımdan yetkinleştirmenin, hem de yine bu öz kültüre göre yönetim gerçekleştirmenin esasıdır. Bir toplum kendi özünden uzaklaştırıldığı zaman, o milletin başka ülkeler tarafından dağıtılması ve boyunduruk altına alınması kolaylaşır. İşte Türk töresi de Türklerin, çok eski zamanlarından beri gelen değerleri ve uygulamaları olduğu için, Türk devlet felsefesini de bu doğrultuda etkilemiştir. Türkler kendi törelerine uydukları zaman güçlenmiş, kendi törelerinden uzaklaştıkları zaman da zayıflamışlardır. Tecrübeler bunu gösterdiği için eski Türk yöneticileri de siyasetlerini ve kanunlarını Türk töresine uygun bir biçimde gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Bir ülkenin gelişebilmesi, içerde ve dışarda güçlü olabilmesi için o ülkenin devleti ve milleti arasında bir uyumun olması gerekir. Bu uyumun olabilmesi de iyi bir yönetimden geçer. Eğer devlet mekanizması milletini çeşitli erdemlere göre yönetmezse, türlü kurnazlıklar ve aldatmacalara göre iş görür yalnızca kendi çıkarlarını düşünürse, o ülkede ilerleme de gelişme de üretim de kalkınma da olmaz. Çünkü böylesi bir devlet, yalnızca kendini düşünmekten, milletini düşünmeye zaman bulamaz ki zaten böyle bir kaygısı da olmaz. Böyle bir ortamda dışarıya bağımlı yaşanır, bağımsız bir ülke olabilmek imkânsızlaşır. Çünkü halkıyla barışık olmayan ve onu kandıran bir devlet yalnızca kendi çıkarlarını düşündüğü için, halkının müşküllüğünü de gidermez, hak edene hakkını da vermez; her şey benim olsun der. Hâl böyle olunca da toplum, hayatını idame ettirmeye çalışır, ilerleme ve gelişme için

çaba sarf edemez, sözün kisası önüne konulanı yemek zorunda kalır. Böyle bir ortamda üretim olmadığı için, dışarıya bağımlı bir yaşam sürülür; dışarının üretiminden faydalanılır. Milletine yabancı olan bir devlet de dış siyaset noktasında kendi çıkarları doğrultusunda hareket eder ve bağımsız bir ülke olabilmek gibi bir erdemi çok fazla önemsemez. Bu nedenle devletin yürüteceği siyaset, toplumuyla barışık olabilmesinin, onunla uyumlu hareket edebilmesinin hayati unsurudur.

Toplumla barışık olabilmek, onu iyi idare edebilmek için de o topluma uygun yasaların, uygulamaların, siyasetin geliştirilmesi gerekir. Yasa koyulduğunda, ayırım gözetmeksizin, yönetim kademesinin dahi bu yasalara uyması gerekir. Böyle olduğu zaman düzen olur, adalet olur, eşitlik olur. Türk töresinin de önemi, her ne kadar şartlara göre güncellense de adalet, eşitlik, insanlık, iyilik, sorumluluk gibi unsurlardan asla taviz vermemiş olmasıdır. Yapmış olduğumuz inceleme de gösteriyor ki eski Türk devletleri kendi özlerine bağlı olarak yasayı düzenleyip buna riayet ettikleri zaman güçlü ve başarılı olabilmişler, toplumla birlikte refaha ulaşabilmişlerdir.

Türk töresinin katı olmayışı ve şartlara göre, temel unsurlarından ödün vermediği müddetçe güncellenebilmesi; kendi kültürel özümüze, kendi değerlerimize bağlı olarak, günümüz şartları çerçevesi içerisinde hukukun üstünlüğüne dayalı bir biçimdeki düzenin olması gerekliliği noktasında bize bir örnek teşkil edebilir. Bizim, tarihin çok eski dönemlerinde yaşamış olan atalarımızın bunu gerçekleştirebilmiş olması, bizim için de bir feyz kaynağı olmalıdır; ancak böyle olduğu zaman ilerleme ve gelişme gösterilebilir. Türk töresinin Türk devlet felsefesi üzerindeki önemli etkisi aşikâr; bu şekilde kanuna, adalete, eşitliğe, iyiliğe verilen önem ve gösterilen saygı, eski tarihimizden örnek alınması gereken en önemli unsurlardır.

Kaynakça

- Atsız, H. N. (2017). *Türk Ülküsü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çiftçi, A. vd. (2008). *Türk Düşüncesi*. (Haz: Türk Düşünce Hareketi Merkez Heyeti), İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ergin, M. (2016). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2017). *Türk Töresi*. (Haz: H. İ. Şahin). İstanbul: Ötüken.
- Hacıb, Y. H. (2008). *Kutadgu Bilig*. (Çev: R. R. Arat). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Kaşgarlı Mahmut (2016). *Divan-ü Lügat'üt Türk*. (Haz. O. N. Ekiz vd.) İstanbul: Toker Yayınları.
- Nerimanoğlu, K. V. (2011). *Türk Halkbilimi Dili ve Poetikası Fikir Hayatı*. (Türkçeye aktarma ve uyarlama: A. Asker ve M. Gayıbova). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Niyazi, M. (2017). *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.